

Walter Geerts en Martine Dijk
m.m.v. Ryanne Tulner

Doeltreffende didactiek

Directe instructie en differentiatie
voor de lerende leraar

uitgeverij
coutinho

Doeltreffende didactiek

Doeltreffende didactiek

**Directe instructie en differentiatie voor
de lerende leraar**

Walter Geerts en Martine Dijk
m.m.v. Ryanne Tulner

uitgeverij | **C**
coutinho

bussum 2024

© 2018 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 2018, tweede oplage 2024

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Dien Bos, Amsterdam

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN 978 90 469 0619 4

NUR 841

Voorwoord

Als beginnend leraar bevind je je geregeld in situaties waar je achteraf bij stilstaat en van denkt: hoe nu verder? Meer ervaren leraren weten intuïtief welk handigheidsgezicht is voor een bepaalde situatie of specifieke leerling. Door ervaring wijs geworden hebben ze geleerd om adequaat te handelen. Maar wat doe je zonder al die ervaring en welke tools heb je als beginnend leraar tot je beschikking?

In dit boek hebben we ervoor gekozen om met een didactisch oog naar de werkelijkheid van alledag in de klas te kijken. We beogen met dit boek de theorie die je verder kan helpen zichtbaar te maken. Daarmee krijgt zowel de beginnende als de ervaren leraar een handvat om zich het didactisch handelen volledig eigen te maken. Alleen oefenen in de praktijk is daarbij niet genoeg, reflectie op de theorie is een voorwaarde om je in de praktijk te verbeteren. Zonder theorie ben je blind, je ziet het immers pas als je het begrijpt. Kijken kan echter wel helpen om de oplossing te ontdekken; daarom introduceren we in dit boek de methode van didactisch afkijken.

Didactisch afkijken lijkt een eenvoudig recept, maar het is best lastig, want de situatie in de klas is elke dag anders. Bovendien is de werkelijkheid in het klaslokaal niet alleen veranderlijk maar ook complex en diffuus. Een ervaren leraar kan daarin snel adequaat handelen, omdat hij de situatie onbewust en intuïtief haarfijn aanvoelt. Dat is bijna niet te volgen, net zoals een topvoetballer al positie heeft gekozen lang voordat hij de bal ontvangt. De praktische tips in dit boek willen je helpen om je bestaande handelingsrepertoire te verbeteren, nieuwe inzichten op te doen en je eigen identiteit als leraar te ontwikkelen.

We hopen dat je veel plezier beleeft aan het didactisch afkijken als leraar in opleiding. In navolging van het basisonderwijs is in het voortgezet onderwijs, in het kader van passend onderwijs, steeds meer aandacht voor zowel opbrengstgericht werken als voor gepersonaliseerd leren. Dit boek verbindt deze beide perspectieven door concreet handelen binnen het lesmodel directe instructie te koppelen aan activerende werkvormen, differentiatie en 21e-eeuwse vaardigheden. Dat alles vraagt om een leraar die het ambacht beheerst en die door zijn handelen het leren van leerlingen wil faciliteren. Dat wensen we je toe, want de inzet om het verschil te maken in de effectiviteit van je didactisch handelen, maakt het vak van een leraar blijvend boeiend.

Walter Geerts en Martine Dijk
Voorjaar 2018

Inhoudsopgave

Inleiding	13
1 Didactisch afkijken doe je zo	17
1.1 Beter lesgeven begint bij jezelf	17
1.1.1 Didactisch afkijken	18
1.1.2 Didactisch afkijken in de lerarenopleiding	20
1.1.3 Didactisch afkijken: een mix van bekende methoden	21
1.2 Tips om didactisch afkijken te laten slagen	23
1.2.1 Goede leraren hebben een lerende houding	23
1.2.2 Tips voor de praktijk	23
1.2.3 Lerende leraren	24
1.3 Ter afronding	25
1.3.1 Didactisch afkijken en het gedachtegoed van Lev Vygotsky	25
1.3.2 Je eigen waarom, hoe en wat van didactisch afkijken	27
1.3.3 Een korte vooruitblik	27
2 Aan de slag met het lesmodel directe instructie	31
2.1 Inleiding	31
2.1.1 Casus: de vierde naamval	31
2.1.2 Het lesmodel directe instructie	32
2.2 Fase 1: Aandacht richten op lesdoelen	34
2.2.1 Wat is het?	34
2.2.2 Toolkit: hoe doe je dat?	38
Tip 1 Zorg dat je het lesdoel visualiseert	38
Tip 2 Pas je lesdoelen aan het niveau van de leerlingen aan	39
Tip 3 Zet leerlijnen uit methoden naar je eigen hand	40
Tip 4 Heb hoge verwachtingen van je leerlingen	41
2.3 Fase 2: Activeren van voorkennis	42
2.3.1 Wat is het?	42
2.3.2 Toolkit: hoe doe je dat?	44
Tip 1 Luiken open: laat leerlingen vertellen over de lading	44
Tip 2 Leg het verband uit tussen bestaande en nieuwe kennis	45
Tip 3 Begin je les met een korte leeractiviteit als warming-up	45
Tip 4 Benut 'kletsen': voer een gesprek met de groep	46

2.4 Intermezzo 1: Vragen stellen	46
2.4.1 Wat is het?	46
2.4.2 Toolkit: hoe doe je dat?	47
Tip 1 Verdeel de beurten willekeurig	47
Tip 2 Spreid je vragen strategisch door de klas	48
Tip 3 Formuleer de vragen op de juiste manier	48
Tip 4 Reageer op gepaste wijze op de antwoorden van leerlingen	48
2.5 Fase 3: Informatie of uitleg geven	49
2.5.1 Wat is het?	49
2.5.2 Toolkit: hoe doe je dat?	53
Tip 1 Bied de leerstof op een passende wijze aan	53
Tip 2 Maak gebruik van visueel ondersteunend materiaal	54
Tip 3 Breek complexe taken op in behapbare stukken	54
Tip 4 Bedenk vooraf wat leerlingen fout kunnen gaan doen	55
2.6 Intermezzo 2: Controleren van begrip	55
2.6.1 Wat is het?	55
2.6.2 Toolkit: hoe doe je dat?	56
Tip 1 Stel frequent controlevragen	56
Tip 2 Geef leerlingen voldoende nadenktijd	57
Tip 3 Stimuleer leerlingen altijd een antwoord te geven	57
Tip 4 Probeer antwoorden zo volledig mogelijk op tafel te krijgen	58
2.7 Fase 4: Onder begeleiding oefenen	59
2.7.1 Wat is het?	59
2.7.2 Toolkit: hoe doe je dat?	61
Tip 1 Draag de verantwoordelijkheid geleidelijk over	61
Tip 2 Houd verschillende voorbeelden achter de hand	62
Tip 3 Zorg voor een geleidelijke toename van de moeilijkheidsgraad	62
Tip 4 Speel voortdurend in op de leerbehoefte van leerlingen	63
2.8 Intermezzo 3: Controleren van begrip en voortgang	63
2.8.1 Wat is het?	63
2.8.2 Toolkit: hoe doe je dat?	64
Tip 1 Stel vragen om leerlingen bij de evaluatie te betrekken	64
Tip 2 Ontwikkel standaardvragen over de leerstof	65
Tip 3 Laat de leerling maar tonen wat hij weet	66
Tip 4 Maak op een positieve manier het onderscheid	66
2.9 Fase 5: Zelfstandige verwerking of verlengde instructie	67
2.9.1 Wat is het?	67
2.9.2 Toolkit: hoe doe je dat?	70
Tip 1 Maak het verdere verloop van de les inzichtelijk	70
Tip 2 Zorg dat leerlingen eigenaar worden van hun instructie	70
Tip 3 Zorg voor heldere regels en procedures in de klas	71
Tip 4 Plan een servic rondje in	71

2.10 Fase 6: Terug- en vooruitblik	72
2.10.1 Wat is het?	72
2.10.2 Toolkit: hoe doe je dat?	74
Tip 1 Van reproductieve naar productieve transfer	74
Tip 2 Profiteer van de fouten die je leerlingen maken	74
Tip 3 Laat de leerling profiteren van zijn eigen fouten	74
Tip 4 Prijzen is een van je belangrijkste tools	75
2.11 Ter afronding	75
2.11.1 Lesformulier directe instructie	75
2.11.2 Observatieformulier directe instructie om didactisch af te kijken	76
2.11.3 Voor je portfolio: één eigen tip per lesfase	78
3 Activerende werkvormen binnen het lesmodel directe instructie	83
3.1 Werken met activerende werkvormen	84
3.1.1 Klassenmanagement bij het werken met activerende werkvormen	86
3.1.2 Een werkvorm introduceren	86
3.1.3 Aan de slag met de groepsindeling	87
3.1.4 Geef iedere leerling een rol	88
3.1.5 Het afsluiten van een werkvorm	89
3.1.6 Activerende werkvormen kiezen voor elke fase van het lesmodel directe instructie	89
3.2 Werkvormen bij fase 1: Aandacht richten op lesdoelen	91
3.2.1 Van achteren naar voren	92
3.2.2 Schematiseren	92
3.3 Werkvormen bij fase 2: Activeren van voorkennis	93
3.3.1 Mindmap	94
3.3.2 Placemat	95
3.4 Werkvormen bij fase 3: Informatie of uitleg geven	97
3.4.1 Onderwijsleergesprek	97
3.4.2 Probleemgestuurde instructie	99
3.5 Werkvormen bij intermezzo 3: Controleren van begrip	100
3.5.1 Rotonde	100
3.5.2 Quiz	101
3.6 Werkvormen bij fase 4: Onder begeleiding oefenen	102
3.6.1 Denken-delen-uitwisselen	102
3.6.2 Binnen-buitenkring	103

3.7 Werkvormen bij fase 5: Zelfstandige verwerking of verlengde instructie	104
3.7.1 Schematische weergave	104
3.7.2 Experts	105
3.8 Werkvormen bij fase 6: Terug- en vooruitblik	106
3.8.1 Driestappeninterview	106
3.8.2 Krantenartikel	107
3.9 Ter afronding	107
3.9.1 Ideeën voor het willekeurig indelen van groepjes	107
3.9.2 Voor je portfolio: werken met activerende werkvormen	108
4 Differentiatie in de praktijk	111
4.1 De praktijk waarin we differentiëren	111
4.1.1 De stand van zaken en het dilemma van individuele instructie	111
4.1.2 De dynamische didactische driehoek gericht op talentontwikkeling	112
4.1.3 Divergent of convergent differentiëren	115
4.1.4 Opbrengstgericht differentiëren met een cyclisch model	116
4.2 Waarnemen gericht op interesse, leerstatus en leerprofiel	118
4.2.1 Het verzamelen van gegevens in een schematisch overzicht	118
4.2.2 Het observeren van interesse, leerstatus en leerprofiel	119
4.3 Begrijpen gericht op het opstellen van een groepsplan	120
4.3.1 Het begrijpen van observaties gericht op onderwijsbehoeften	120
4.3.2 Van een vakoverstijgend naar een vakgericht groepsplan	122
4.4 Plannen van gericht gedifferentieerd lesgeven	122
4.4.1 Differentiatie naar leervoorkeur	122
4.4.2 Differentiatie naar leertijd	125
4.4.3 Differentiatie naar leerdoelen	125
4.4.4 Differentiatie in hulp	126
4.5 Uitvoeren binnen het lesmodel directe instructie	127
4.5.1 Het lesmodel interactieve gedifferentieerde directe instructie	127
4.5.2 De steun die een groepsplan kan bieden	128
4.5.3 Differentiëren in twee of drie groepen	131
4.6 Ter afronding	134
4.6.1 Pedagogische en didactische aanwijzingen bij een groepsplan	134
4.6.2 Een goede werksfeer helpt om te kunnen differentiëren	134
4.6.3 Voor je portfolio: vul de zes rollen in gericht op differentiatie	135

5	Aanwijzingen voor het onderwijs van vandaag en morgen	139
5.1	Het onderwijs in beweging	139
5.1.1	Verandering van de samenleving nader toegelicht	139
5.1.2	Jongeren in de 21e eeuw	140
5.1.3	21e-eeuwse vaardigheden	140
5.1.4	Vernieuwend onderwijs: de leerling actief	141
5.1.5	Aanknopingspunten voor de leraar	142
5.2	De leerling leert zichzelf kennen om zich te ontwikkelen	143
5.2.1	Wat is het?	143
5.2.2	Toolkit: hoe doe je dat?	143
Tip 1	Help je leerlingen een growth mindset te ontwikkelen	143
Tip 2	Stel vragen om je leerlingen te laten focussen op metacognitie	144
Tip 3	Stimuleer zelfregulatie bij je leerlingen	146
5.3	De leerling leert samen te werken met anderen	147
5.3.1	Wat is het?	147
5.3.2	Toolkit: hoe doe je dat?	148
Tip 1	Help je leerlingen om samenwerkend te leren	148
Tip 2	Geef effectief feedback aan je leerlingen	148
Tip 3	Bevorder het leren in heterogene groepen	149
5.4	De leerling ontwikkelt zijn probleemoplossend vermogen	150
5.4.1	Wat is het?	150
5.4.2	Toolkit: hoe doe je dat?	150
Tip 1	Leer je leerlingen om problemen aan te pakken	150
Tip 2	Help je leerlingen met verschillende benaderingen	151
Tip 3	Draag bij aan de vorming van patronen en mentale modellen	152
5.5	De leerling ontwikkelt een kritische houding	153
5.5.1	Wat is het?	153
5.5.2	Toolkit: hoe doe je dat?	153
Tip 1	Help je leerlingen om informatievaardigheden te ontwikkelen	153
Tip 2	Motiveer je leerlingen in authentieke situaties	154
Tip 3	Creëer flow met een taak die in balans is	154
5.6	Aanwijzingen voor morgen: betekenisvol onderwijs vormgeven	155
5.6.1	Wat is het?	155
5.6.2	Toolkit: hoe doe je dat?	159
Tip 1	Help je leerlingen te leren van beoordelingen	159
Tip 2	Zorg ervoor dat je leerlingen hun omgeving benutten	160
Tip 3	Laat je leerlingen zelf hun succescriteria opstellen	161

5.7 Ter afronding	161
5.7.1 Kies je leiderschapsstijl van leerling tot leerling	161
5.7.2 Tips om groepsvorming te stimuleren	163
5.7.3 Voor je portfolio: eigen tips gericht op betekenisvol onderwijs	164
 Literatuur	 165
 Register	 169
 Dankwoord	 173
 Over de auteurs	 175

Inleiding

Dit boek bevat een schat aan gegevens die pas tot leven komt als je deze informatie eigen kunt maken. Dat gaat niet in één keer. Het voordeel van dit boek is daarom dat het je niet alleen op weg helpt als je een beginner bent, maar tevens geschikt is om te (her)lezen als je een leraar bent met meer ervaring. De praktische handvatten die dit boek wil bieden, zul je vooral kunnen gebruiken als je ze toe gaat passen in je eigen praktijk – als het even kan zowel bevlogen als goed betaald.

Didactisch afkijken doe je zo

Hoofdstuk 1 gaat over de manier waarop je als leraar kunt groeien door af te kijken bij collega's. Afkijken, in de goede zin van het woord, kan je helpen om je eigen pedagogisch-didactische handelingsrepertoire uit te breiden. Je observeert collega's in lessituaties en vraagt je af welke handelingen effectief zijn en welke niet. Vervolgens probeer je de volgens jou effectieve handelingen uit in je eigen lespraktijk. Dit hoofdstuk zoomt in op dit 'didactisch afkijken' en schetst een beeld van deze tool, die je als leraar kunt inzetten om je onderwijs te verbeteren.

Aan de slag met het lesmodel directe instructie

Hoofdstuk 2 is gericht op het helder krijgen van je lesdoel voor jezelf en voor je leerlingen. Naast het duidelijk uitleggen wát leerlingen moeten gaan doen, is het ook belangrijk om als leraar te laten zien hóé ze dat moeten doen. Dat houdt in dat de leerlingen onder begeleiding oefenen voordat ze zelfstandig aan de slag gaan. In je lesvoorbereiding hoef je niks aan het toeval over te laten. Het hoofdstuk is geïllustreerd met talloze tips om de effectiviteit van het lesmodel directe instructie te vergroten.

Werkvormen maken het verschil

Hoofdstuk 3 maakt tastbaar hoe je leerlingen een activerende rol kunt geven in je lessen. Passief leren bestaat niet, leren vraagt om leeractiviteiten van de leerling. De beschreven werkvormen staan in dienst van een bepaalde fase uit het lesmodel directe instructie. Ze activeren, zijn gericht op betrokkenheid en vergroten de afwisseling in je lessen.

Differentiatie praktisch invullen

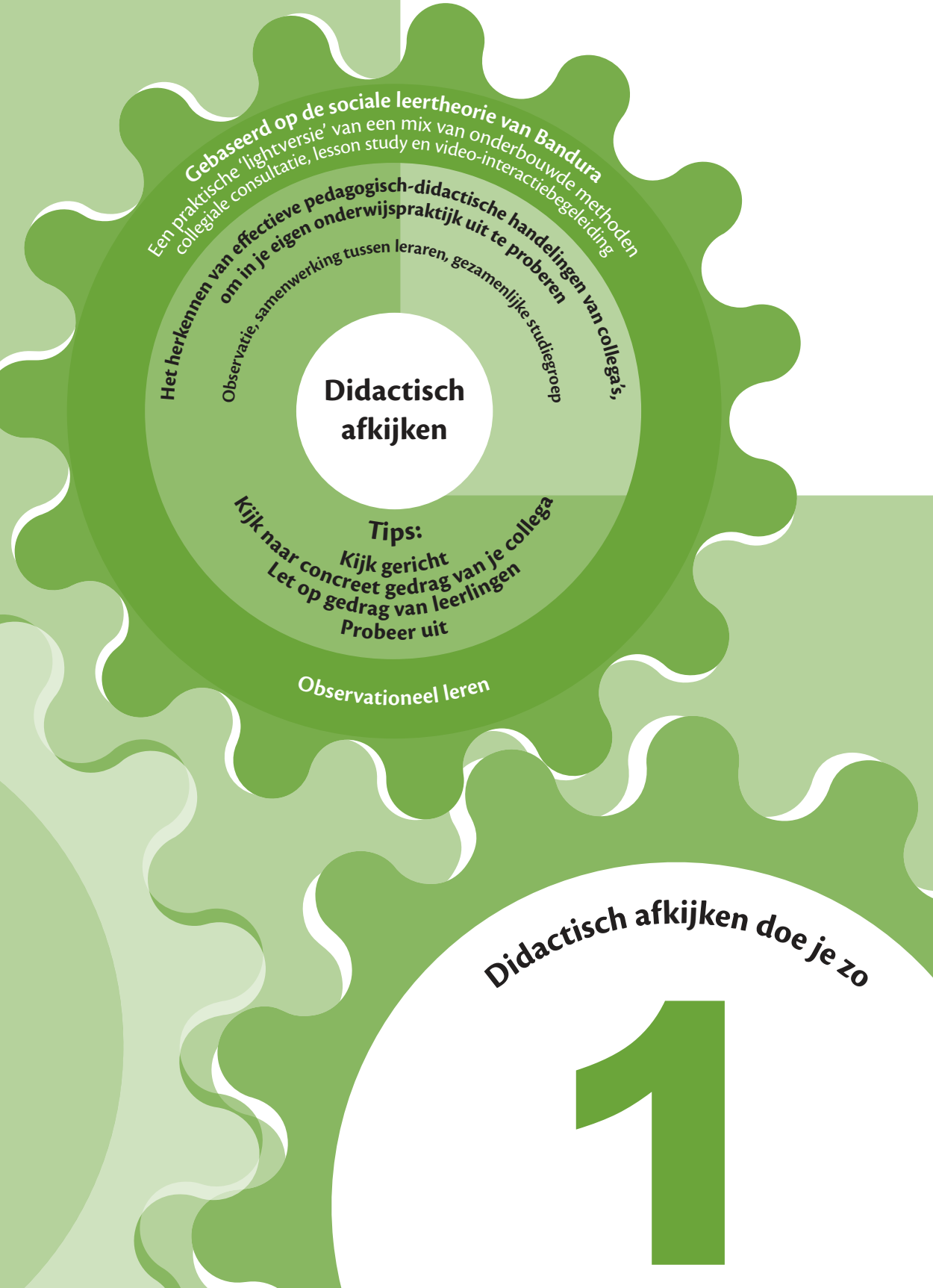
Hoofdstuk 4 laat zien hoe je optimaal kunt bijdragen aan de talentontwikkeling van je leerlingen. Pedagogisch-didactische uitgangspunten hierbij zijn verwondering, structuur en ondersteuning. Bewust, systematisch en cyclisch differentiëren kan de leeropbrengsten aanmerkelijk verhogen. Het hoofdstuk biedt tal van handreikingen bij het waarnemen, begrijpen, plannen en uitvoeren van het omgaan met verschillen tussen leerlingen.

Aanwijzingen voor het onderwijs van vandaag en morgen

Hoofdstuk 5 zoomt in op de veranderingen die momenteel in het onderwijs gaande zijn. Er wordt met behulp van tips uiteengezet hoe je de leerlingen kunt helpen de vaardigheden die genoemd worden in het kijkkader 21e-eeuwse vaardigheden te verwerven. Deze tips zijn een logische verdieping op de ambachtelijke tips uit de voorgaande hoofdstukken. Het vijfde hoofdstuk verschaft geen blauwdruk voor de inrichting van het onderwijs, maar laat zien dat al deze tips zijn in te zetten bij betekenisvol onderwijs, of het nu om differentiëren, individualiseren of personaliseren gaat.

Uitleg icoontjes

	= Tip
	= Praktijk
	= Theorie
	= Definitie
	= Voorbeeld
	= Toolkit

Didactisch afkijken

Gebaseerd op de sociale leertheorie van Bandura

Een praktische 'lightversie' van een mix van onderbouwde methoden
collegiale consultatie, lesson study en video-interactiebegeleiding

Het herkennen van effectieve pedagogisch-didactische handelingen van collega's,
om in je eigen onderwijspraktijk uit te proberen

Observatie, samenwerking tussen leraren, gezamenlijke studiegroep

Tips:
Kijk gericht
Kijk naar concreet gedrag van je collega
Let op gedrag van leerlingen
Probeer uit

Observationeel leren

Didactisch afkijken doe je zo

1

1.1 Beter lesgeven begint bij jezelf

- 1.1.1 Didactisch afkijken
- 1.1.2 Didactisch afkijken in de lerarenopleiding
- 1.1.3 Didactisch afkijken: een mix van bekende methoden

1.2 Tips om didactisch afkijken te laten slagen

- 1.2.1 Goede leraren hebben een lerende houding
- 1.2.2 Tips voor de praktijk
- 1.2.3 Lerende leraren

1.3 Ter afronding

- 1.3.1 Didactisch afkijken en het gedachtegoed van Lev Vygotsky
- 1.3.2 Je eigen waarom, hoe en wat van didactisch afkijken
- 1.3.3 Een korte vooruitblik

Didactisch afkijken doe je zo

‘Wie oude kennis koestert en voortdurend nieuwe vergaart,
mag een leraar van anderen zijn.’

Confucius

1.1 Beter lesgeven begint bij jezelf

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat het leren van leerlingen sterk wordt beïnvloed door de manier waarop hun leraren lesgeven, veel meer dan door de invloed van factoren als sociaaleconomische status, thuissituatie en de buurt waar de school staat (Timperley & Alton-Lee, 2008). Als leraar kun jij dus verschil maken voor je leerlingen. Hoe groot dat verschil kan zijn, bepaal jij. Alleen jij kunt bepalen óf en wát je leert om uit te groeien tot een topleeraar. Dat start met de erkenning dat iedereen zijn eigen handelen verder kan ontwikkelen. Beter lesgeven begint bij jezelf.

Kenmerken van de lerende leraar

De lerende leraar is in eerste instantie altijd bezig met het verder ontwikkelen van zijn eigen handelen. Door deze verantwoordelijkheid zelf te nemen, staat deze leraar in voor zijn eigen leerproces. Maar hoe kun je deze leraar in de onderwijspraktijk herkennen?

- Een lerende leraar blijft observeren en kijkt wat het effect is van zijn handelen op het leren van zijn leerlingen.
- Daarnaast accepteert deze leraar dat zaken niet altijd zo uitpakken als hij gehoopt en bedacht had. Deze leraar weet negatieve leservaringen om te zetten in vragen, zodat hij de volgende keer een betere ervaring zal hebben.
- De lerende leraar is een leraar die in online en offline bronnen op zoek gaat naar antwoorden, die samen met collega's op zoek gaat naar antwoorden op zijn vragen en nieuwe oplossingen uitprobeert in de praktijk om te kijken of het is gelukt.
- Daarbij kijkt hij voortdurend kritisch naar het eigen handelen om het steeds aan te laten sluiten op de wensen en mogelijkheden van de doelgroep.

Hoe leraren dat in de praktijk vormgeven, is een complexe, dynamische aangelegenheid. Immers, een leraar werkt meestal met gemiddeld meer dan 25 leerlingen. Hij combineert dan didactische, organisatorische en pedagogische taken om een inspirerende leeromgeving te verzorgen voor een grote diversiteit aan leerlingen. En die leerlingen hebben ook nog hun eigen behoeften, ideeën, meningen en onderlinge interacties.

Daarnaast is het beroep van leraar grotendeels een individueel beroep. Een leraar werkt vaak alleen met zijn groep leerlingen. Hij interacteert, anticipeert en reageert voortdurend op de situatie in de les. Overleg en onderzoek over vraagstukken en alternatieve keuzes lijken tijdens deze dynamische lessituaties nauwelijks een optie. Tijdens de lessen wordt van een leraar verwacht dat hij direct kan reageren en handelen. Leraren vertrouwen bij deze keuzes op hun voorbereidingen, hun actuele kennis en hun opgebouwde pedagogische en didactische ervaring van wat werkt en wat niet werkt. Oftewel, hun pedagogisch-didactisch handelingsrepertoire.

Het pedagogisch-didactisch handelingsrepertoire is de verzamelnaam van pedagogische en didactische vaardigheden en kennis van mogelijke handelingen die een ervaren leraar beheerst en die hij toe kan passen in de onderwijspraktijk. Hoe breder en kwalitatief dieper het handelingsrepertoire, des te meer mogelijkheden de leraar heeft om op specifieke momenten in de les effectief te handelen. En daar zit hem nu net de kneep. Als we moeten kunnen blijven vertrouwen op ons handelingsrepertoire, dan heeft dat geregeld onderhoud en verfrissing nodig. Welke doeltreffende didactiek je hierbij in kunt zetten, wordt in dit boek beschreven. Het lezen van de theorie over het lesmodel directe instructie in hoofdstuk 2 is echter nog niet voldoende om dit lesmodel meteen in te voeren in je eigen praktijk. Didactisch afkijken is de manier van denken en werken die helpt om op een kleinschalige en effectieve manier zelf je lesgeven te verbeteren.

Lerares Manon Plenter (10 jaar ervaring)

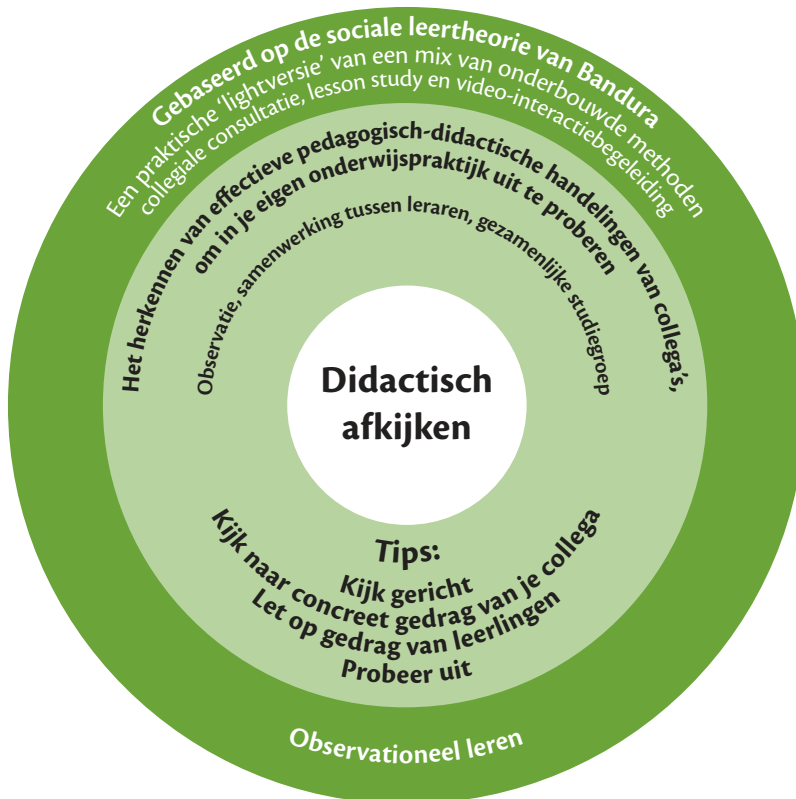
‘Leraren praten liever niet over ordeproblemen, want ze zien het toch als falen.’ Dit is onzin volgens lerares Manon. ‘Zelfs na jaren ervaring heb ik aan het begin van het jaar nog weleens een dag waarvan ik denk: hè bah. Daar is niks raars aan, dat hoort erbij. Dan is het prettig om daar even over te kunnen praten met collega’s. Voor beginnende leraren is het extra lastig. Er is niet één magische oplossing en je kunt nog zo veel boeken over onderwijs lezen, het vak leer je echt in de praktijk. Maar één ding is duidelijk, alle leraren hebben weleens te maken gehad met ordeproblemen. En zolang je naar jezelf blijft kijken en zoekt naar manieren om te verbeteren komt het altijd goed!’

1.1.1 Didactisch afkijken

De basisprincipes van didactisch afkijken zijn gebaseerd op een samenwerking tussen leraren waarbij de zelfreflectie van de individuele leraar wordt bevorderd. Het is de bedoeling dat alle partijen leren, zowel de observerende als de geobserveerde leraar. Door voorafgaande aan het afkijken een doel (vraag) te stellen, start de samenwerking met de collega. Dit bevordert zelfreflectie en onderwijskwaliteit en dat is het uitgangspunt van didactisch afkijken.

Didactisch afkijken is zoiets als ‘bij elkaar in de les kijken en elkaar van feedback voorzien’, maar het is niet primair gericht op gesprekken voeren met elkaar. Bij didactisch afkijken staat observatie centraal. De collega’s voeren hooguit een kort gesprekje over de achterliggende redenen van de geobserveerde leraar. Daarvan leert niet alleen degene die achter in de klas komt kijken, ook de lesgever leert van het verwoorden.

Didactisch afkijken is geen speciale methode of een bepaald systeem. Het is een manier van kijken, denken en leren die je altijd en overal toe kunt passen met een minimale investering aan tijd en middelen. Immers, jij bent zelf degene die besluit hoe en wanneer je wilt observeren. Ook als je niet op school bent. Je hebt alleen jezelf, een vraag en een ander die als voorbeeld fungeert nodig. Die voorbeelden kunnen zich in verschillende gedaantes voordoen.

Figuur 1.1 Didactisch afkijken samengevat

Lerarenopleider Koos Koopman (5 jaar ervaring)

'Ik zat een tijdje geleden in het theater, bij een cabaretvoorstelling. Ik verbaas me er altijd over hoe makkelijk een cabaretier de aandacht van een hele zaal kan vangen. Ik heb zelf soms moeite om de aandacht in een keer te pakken te krijgen. Natuurlijk is het een andere situatie dan een lessituatie, maar toch. Ik had het gevoel dat ik hier wel wat kon leren. Toen ik later die maand toevallig op tv een documentaire zag over Herman van Veen en over het maken van theater, lette ik

extra op. Hij deed voor hoe je in een klassieke voorstelling opkomt: zelfverzekerd het toneel oplopen, terwijl je nog geen contact maakt met het publiek, je staat even een seconde stil, draait dan naar het publiek en maakt je groot. Dan begint hij pas met spreken. Dat heb ik ook eens uitgeprobeerd. Ik merkte op dat vooral het even stil zijn en visueel contact maken met de groep helpt. Dat opkomen en zo, dat heb ik maar laten gaan, dat was iets te teatraal. Maar stiltes laten vallen ... dat werkte wel.'

Didactisch afkijken is een manier om snel en effectief leermomenten op te zoeken en hier lering uit te trekken. Bij didactisch afkijken is het de bedoeling dat je bij een collega een les, of een gedeelte van een les, komt observeren. Jij, als observator, formuleert van tevoren je eigen leervraag en gaat hiermee gericht observeren. Deze manier van leren vraagt weinig voorbereiding, organisatie of uitwerking achteraf. Zoek naar kansen en mogelijkheden om didactisch te kunnen afkijken en benut deze. Het minimale wat je nodig hebt is een collega die lesgeeft en bereid is jou in de les toe te laten, een half uur tijd, nieuwsgierigheid en een eigen vraag. Op het moment dat je geen les geeft of dat er een les van je uitvalt, schuif je achter in de klas aan bij je collega. Deze collega vraag je vooraf, bijvoorbeeld bij de koffie, of je zijn kunsten mag afkijken om ervan te leren. Als je denkt dat je voldoende hebt gezien tijdens de les, kun je zo de klas weer uitglippen. Je kiest zelf hoe en wanneer je je nieuw opgedane ideeën gaat uitproberen en toepassen in jouw eigen situatie. Soms lukt het, soms niet. Ga in het laatste geval nog een keer kijken of vraag diezelfde collega, bij de koffie, waarom hij het doet zoals hij het doet. Dat kan je ook aan het denken zetten.

1.1.2 Didactisch afkijken in de lerarenopleiding

Leraar Jan Jansen (1 jaar ervaring)

'De opleiding was best intensief, met veel theorie. De voorbereidende colleges voor de stage zijn goed uitgevoerd door de leraren, maar soms vond ik het moeilijk om wat we daar leerden om te zetten naar hoe ik het dan zou doen in de praktijk. Je staat daar uiteindelijk toch maar met al die kennis voor een groep leerlingen en dan moet je het gewoon maar doen: handelen. Dat moet en gaat heel snel, keuzes maken en reageren. Dat is vrij intensief. Mijn coach nodigde mij uit om bij hem te kijken in de les naar hoe hij het deed. Afkijken. Daardoor kreeg ik handige ideeën over hoe ik het zelf zou kunnen en willen doen. Volgens mij is dat verbinding maken tussen theorie en de praktijk. En dan snap ik ook waarom ik het gevoel heb dat ik op mijn stage zo veel meer geleerd heb dan op de hele opleiding bij elkaar. Losse eilanden van theorie en praktijk heb ik verbonden tot een groot continent.'

Didactisch afkijken is gebaseerd op principes van de sociale leertheorie van Bandura (1986): observationeel leren. Dit principe gaat ervan uit dat mensen ook leren door naar anderen te kijken. Mensen leren door te kijken naar hoe anderen iets doen en te zien welke gevolgen die ander daarvan ondervindt (observationele bekrachtiging). Dat

gebeurt al tijdens de lerarenopleiding. Docenten hebben een voorbeeldfunctie; ze zijn (of ze willen of niet) een rolmodel voor hun studenten: aspirant-leraren.

Leraar in opleiding Margriet Klaassens (vierdejaars student)

'Wat ik mijn docent van de opleiding geregeld heb zien gebruiken in zijn colleges is dat hij na het samenwerken in groepjes het groepje dat centraal achter in de klas zit, als eerste de beurt geeft. Zo betreft hij direct de hele klas erbij, omdat het antwoord door de hele klas gaat voordat het de docent bereikt. Dat pas ik nu ook toe in mijn eigen lessen, en ik merk dat het werkt.'

Op stages werkt dat net zo. De meeste stages zijn gebaseerd op leren door te doen in de praktijk. Hierbij worden theorie en methoden toegepast en uitgevoerd in de praktijk. Bijna alle stages starten met het observeren van groepen leerlingen, de interactie van de leraar met de leerlingen, de interacties tussen leraren en ouders en de dynamiek in de school. Daar kun je als stagiair natuurlijk heel veel van leren.

Maar ook voor beginnende en ervaren leraren kan didactisch afkijken bijdragen aan het blijven leren. Als je wilt weten hoe je effectiever met een groep leerlingen om kunt gaan, kun je eens gaan kijken bij een leraar die een andere aanpak heeft. Of misschien wil je de nieuwe online werkvorm van je collega waarbij het digibord gebruikt wordt toepassen. Dan is bij hem in de les kijken een handige manier om te leren. Afkijken van wat lukt bij de ander en het vervolgens zelf uitproberen, helpt om een oplossing te vinden.

Leraar in opleiding Fatima Housseini (vierdejaars student)

'Als leraar ben je nooit uitgeleerd. Als beginnend leraar kan ik ontzettend veel leren van mijn meer ervaren collega's. Ze hebben voor elk onderdeel en elke situatie wel een handigheidje of oplossing waar ik nooit aan gedacht zou hebben, maar ondanks al die ervaring zijn er gelukkig ook dingen waar ik hen mee kan helpen. Zo heb ik laatst een collega geholpen met de nieuwe Prowise borden en alle handige tools die het scherm te bieden heeft. Iedereen kan van iedereen wel iets leren, jong of oud, ervaren of onervaren.'

1.1.3 Didactisch afkijken: een mix van bekende methoden

Je kunt didactisch afkijken zien als een praktische 'lightversie' van een mix van onderbouwde methoden, zoals video-interactiebegeleiding, collegiale consultatie en *lesson study*. Net zoals bij video-interactiebegeleiding is het van belang dat de lerende leraar zelf het patroon in een lessituatie herkent vanuit zijn eigen hulpvraag. Waarbij, zoals gebruikelijk bij collegiale consultatie, de gespreksrelatie gelijkwaardig is. Conform de richtlijnen van *lesson study* is het aan te bevelen om bij het didactisch afkijken je aandacht te richten op het leren van de leerlingen. Leren van leerlingen komt immers tot stand als gevolg van het pedagogisch-didactisch handelen van de leraar.

Door didactisch afkijken toe te passen ontstaat er in het team van leraren eigenaarschap voor langeretermijndoelen in de eigen professionalisering gericht op het leren van leerlingen. Als het goed is ontstaat hier ook een collectief vertrouwen dat deze doelen gezamenlijk bereikt kunnen worden. Het is hoopgevend dat Hattie (2017) dit vertrouwen in zijn nieuwste studie als de belangrijkste factor benoemd om leerresultaten van leerlingen positief te beïnvloeden.

Video-interactiebegeleiding

Video-interactiebegeleiding is een methode voor het verbeteren van lesgeven die afkomstig is uit de hulpverlening aan gezinnen. Hierbij wordt de interactie tussen ouders en kinderen vastgelegd om goede interacties te identificeren. Wanneer ze deze interacties als effectief herkennen, kunnen opvoeders geholpen worden om deze vaker in te zetten. Video-interactiebegeleiding op school (SVIB) start meestal met een gesprek om de leervraag te achterhalen. Daarna volgt een beperkt aantal filmmomenten en na iedere filmopname een nagesprek. Tot slot vindt er ter afsluiting een nagesprek plaats. Centraal staat het uitlichten en bespreken van opgenomen gedragspatronen. Daarbij is het van belang dat de gecoachte leraar zélf het patroon herkent en zélf met oplossingen komt, en dat alles relateert aan een hulpvraag. Dan houdt de gecoachte leraar de regie (Van den Heijkant & Van der Wegen, 2015).

Collegiale consultatie

Het begrip collegiale consultatie staat voor het bij elkaar in de les op bezoek komen (binnen een school). De bedoeling is dan dat de leraar die lesgeeft, feedback krijgt van de collega achter in de klas. Er is sprake van collegiale consultatie wanneer twee collega's met elkaar actuele werk vragen bespreken. Dit kan door middel van uitwisseling van denkbeelden, reflectie en gerichte advisering. De gespreksrelatie is gelijkwaardig van aard en vertrouwelijk van karakter. In de literatuur worden veelal twee partijen gedefinieerd: een consultatievrager en een consultatiegever (Hoolwerf & Klifman, 2014).

Lesson study

Vandaag de dag staat lesson study in de belangstelling in Nederland. Lesson study vond zijn oorsprong in Japan en kan gezien worden als gestructureerde, integrale methode om te werken aan de professionalisering van leraren. Een lesson-studygroep bestaat uit een aantal leraren, een vakinhoudelijke expert en een vertegenwoordiger van de schoolleiding. Samen ontwerpen zij een les. Deze onderzoeksles is het hart van de cyclus. De les wordt uitgevoerd door een van de leraren. De andere groepsleden observeren deze les op systematische wijze. De focus ligt daarbij op het leren van de leerlingen en niet zozeer op het functioneren van de leraar. De data die deze observatie oplevert, vormen een rijke bron aan reflectiemateriaal. Door naar het leren van de leerlingen te kijken, zie je namelijk wat de invloed van het handelen van de leraar was. Op basis van de reflectie wordt de les verbeterd en nogmaals gegeven (De Vries, Verhoef & Goei, 2016).

1.2 Tips om didactisch afkijken te laten slagen

1.2.1 Goede leraren hebben een lerende houding

Ken Bain onderzocht de eigenschappen van de beste leraren. Een daarvan is dat zij zichzelf steeds weer dezelfde set vragen stellen. Met welke doelen verzorg ik onderwijs? Op welke wijze is wat ik wil onderwijzen de moeite waard? Welke betekenis heeft mijn bijdrage aan het leren van mijn leerlingen? Hoe herken ik stapjes in het leren van leerlingen? Hoe weet ik of mijn pogingen helpen of schaden? Waarheen hierna? Zij houden steeds hun doelen scherp voor ogen. Deze lerende houding voedt hun leerproces continu en maakt dat zij betere leraren worden (Bain, 2004).

Je bent zelf verantwoordelijk voor jouw professionele ontwikkeling. Wacht dus niet tot er iets aangeboden wordt, maar ga op zoek naar een antwoord als je een vraag hebt. Met andere woorden: blijf nieuwsgierig en onderzoekend naar de werkwijze en achterliggende motieven van jezelf en je collega's.

Als leraar ben je bekwaam in reflecteren en ontwikkelen. Tijdens de opleiding, maar ook daarna, krijg je methoden en technieken aangereikt om je onderwijsbekwaamheid te onderhouden en te verbeteren. Denk bijvoorbeeld aan reflectietechnieken, collegiale consultatie, intervisiemethoden en het werken met videoanalyses. De technieken die je hierbij hebt geleerd, kun je allemaal inzetten als je bij je collega in de klas gaat observeren, op zoek naar inspiratie of een mooi voorbeeld.

1.2.2 Tips voor de praktijk

De manier waarop jij didactisch afkijken wilt uitvoeren is vrij. Je kunt er zelf invulling aan geven. Er zijn geen regels, er is geen strikte methode. Dat maakt het, juist in de hectische en complexe onderwijspraktijk van alle dag, uitvoerbaar. Houd dat in je achterhoofd. De volgende tips kunnen helpen bij het didactisch afkijken:

- Kijk gericht, bedenk vooraf je vraag en je doel. Dat kan en mag zo groot en klein zijn als je zelf wilt, maar vooral gericht op 'hoe voer ik X uit, zodat leerlingen Y doen'. Hoe kleiner en concreter het doel, hoe haalbaarder het is. Onthoud, het doel is het uitbreiden van je pedagogisch-didactisch handelingsrepertoire. En dat kan goed in kleine stappen. Zijn je vragen complexer, overweeg dan om een van de andere methoden te kiezen die we in paragraaf 1.1.3 hebben genoemd.
- Kijk naar het concrete gedrag van je collega. Wat doet hij, wat zegt hij, hoe beweegt hij en welk effect heeft dat op de leerlingen? Let op de interactie die jouw collega heeft met de leerlingen. Welk gedrag van hem heeft welk effect op de leerlingen?
- Vergeet de leerlingen niet. Let op het gedrag van de leerlingen, vanuit de gedachte van Ken Bain dat 'teaching occurs only when learning takes place' (2004). Zie je ze leren? Zijn ze actief bezig met de lesstof? Wanneer wel/niet? Hoe komt dat denk je?
- Als je met je antwoorden en ideeën terugkomt in je eigen les, kun je het nieuwe uitproberen. Heb je geen antwoorden of ideeën, geen probleem. Gewoon nog een keer gaan afkijken.
- Vergeet vooral niet je leerlingen erbij te betrekken wanneer je iets nieuws wilt proberen. Vraag bijvoorbeeld een leerling speciaal op te letten en jou feedback te geven. Of doe het met de hele klas: ga in gesprek met je leerlingen en vraag aan je leerlingen wat ze nodig hebben om zich de leerstof eigen te maken. Ook kun je je

aanpassing uitvoeren en in een evaluatief gesprek met (een deel van) je leerlingen vragen hoe zij je les hebben ervaren. Je kunt ook op andere manieren feedback van je leerlingen verzamelen, bijvoorbeeld met diverse apps (RMS) en online quizen (Prowise, Kahoot, Socrative en Mentimeter).

Leraar in opleiding Jannie de Groot (tweedejaars student)

'Ik ben bij een leraar wezen kijken in het kader van didactisch afkijken om te kijken hoe een andere leraar onrust voorkomt bij het inzetten van activerende werkvormen. Toen ik zag dat hij leerlingen bij naam noemde bij binnenkomst en hiermee elke leerling echt "zag", realiseerde ik me dat dit al cruciaal is voor de rest van de les. Een eyeopener!'

1.2.3 Lerende leraren

Vergeet vooral niet je collega te bedanken en uit te nodigen voor een tegenbezoek. Een kort gesprek is niet alleen vriendelijk, maar ook vaak nuttig. Met elkaar bespreken hoe leerlingen leren helpt je een betere leraar te worden.

Leraren verschillen onderling van elkaar in hun inzichten over hoe mensen leren, wat waardevolle kennis is en hoe je die het beste kunt aanbieden. Traditionele inzichten botsen met nieuwe inzichten over feitenkennis, kennisconstructie en probleemoplossend vermogen.

Een collegiale dialoog die gericht is op het leren van de leerlingen, kan je leren begrijpen welke didactische interventies en pedagogische situaties bijdragen aan het leerproces. De lessituatie analyseren, nieuwe informatie, alternatieve aanpakken en een collegiale dialoog helpen als de focus op het doel blijft: de ontwikkeling en leerresultaten van de leerlingen.

Effectieve leraren hebben vertrouwen in het vermogen van hun leerlingen om te leren. Ze hebben hoge, maar geen irreële verwachtingen en dagen hun leerlingen uit om net dat extra stapje te zetten. Goede leraren hebben een basishouding die is gebaseerd op het ontwikkel- en leermodel (kennis wordt geconstrueerd, talenten zijn te ontlokken) en niet op het traditionele transitie-model (kennis wordt overgedragen en ontvangen, talent heb je of niet). Het ontwikkel- en leermodel draagt bij aan betere resultaten van leerlingen (Bain, 2004; Timperley & Alton-Lee, 2008).

Leraren met een basishouding gebaseerd op het leer- en ontwikkelmodel hebben ook het vertrouwen dat ze zichzelf als leraar kunnen ontwikkelen en dus een betere leraar kunnen worden (Bain, 2004). Zij hebben geaccepteerd dat leren gepaard gaat met fouten maken. Dit is belangrijk voor hun leerproces, net als dat van hun leerlingen. Zij gaan ervan uit dat wanneer je als leraar leert over leren, je betere leeromgevingen en activiteiten kunt creëren voor je leerlingen. Daar kunnen ze ook als leraar weer van leren. Het uitgangspunt is dat, wil je profiteren van inzichten van anderen, je voorbij moet aan het idee van het transitie-model, waarbij het 'juiste antwoord' zou bestaan dat we blindelings kunnen toepassen.

Hoewel didactisch afkijken de indruk kan wekken dat het gaat om even snel wat *tips and tricks* ophalen bij een collega, is dat niet de opzet. De opzet is eenvoudig en cyclisch: vanuit een vraag ontstaat een idee, dit idee wordt toegepast en geëvalueerd.